

ОЛЬГА ЛОБОВА
(Суми)

ПІДРУЧНИК У СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО УРОКУ МУЗИКИ

Обґрунтовано дидактико-методичні підходи до моделювання різних видів музично-естетичної діяльності в змісті підручника та особливості його використання в навчальному процесі.

Ключові слова: підручник, урок музики, музично-естетична діяльність.

З огляду на прогресивні педагогічні тенденції гуманізації, особистісної орієнтованості освіти, підручник має бути не лише джерелом знань, а й цікавим співрозмовником, мудрим порадиником, духовним і творчим дороговказом для школяра. Якісний підручник спроможний стати могутнім засобом навчання, виховання і розвитку дитини. Підручник музики мусить наблизити учня до досягнення краси світу, людини, мистецтва...

У процесі реалізації дидактико-методичних ідей підручника непересічне значення має особистість і професійна компетентність учителя. Узаємозв'язок „учитель–підручник” набуває особливої гостроти в галузі музичної освіти: як свідчить практика, сучасний учитель музики недостатньо володіє теоретичною та практичною підготовкою до роботи з навчальною літературою нового типу, а роль підручника на уроці дуже часто зводиться до функцій пісенника.

Зважаючи на фактичну нерозробленість дидактико-методичних аспектів галузі музичного підручникотворення, метою нашої статті визначено розкриття дидактичних підходів до моделювання різних видів музично-естетичної діяльності в авторських підручниках „Музика” та методичних аспектів використання навчальної книги на уроці.

Підручник музики виступає посередником у передачі навчального змісту між ланками автор–учитель–учень. Він конкретизує абстрактний зміст музичної освіти та „перекладає” його живою, зрозумілою, захоплюючою мовою дитинства. У сучасній педагогіці підручник розглядається не лише як носій змісту освіти, а й як технологічна модель навчальної діяльності, що цілісно та послідовно відображує всі основні етапи процесу навчання. Технологічність підручників „Музика” відображується та реалізується в побудові навчальних тем, структура яких відповідає загальній структурі уроків, та в організації всіх видів навчальної музично-естетичної діяльності.

Мотиваційна функція підручника реалізовується через використання збалансованої системи мотиваційних елементів, яка містить: дидактичні ігри, вірші, казки; мотиваційно-інформаційну рубрику „Це цікаво знати!”; елементи інтеграції музики з іншими видами мистецтв; музично-рухливі вправи (вікторини, танцювальні хвилинки, „вільне” диригування, пластичне інтонування); творчі виконавські завдання (інсценування, рольове виконання пісень, ритмічні оркестри, музикування з використанням „підручних” засобів); дидактичні ілюстрації, малюнки; спеціальні

мотиваційно-розвивальні завдання (вірші-загадки, кросворди, тексти „з пропусками”, головоломки, ребуси); завдання змагального, конкурсного типу тощо.

Основою навчально-пізнавальної діяльності школярів на інформаційному й операційному етапах уроку є система словесних, наочних і практичних методів навчання, які досить повно та послідовно представлені в підручниках. Це створює передумови для раціональної організації навчання та розвитку школярів, проте, учителю слід мати на увазі, що: 1) дидактична насиченість підручників надає можливість оптимального добору форм і методів роботи, а також інформаційного, музичного та іншого навчального матеріалу відповідно до власних методичних уподобань, рівня підготовленості учнів і пріоритетних видів музично-естетичної діяльності; 2) існують окремі елементи, які мають бути присутні на кожному уроці музики, проте, через багаторазову повторюваність, не відображені у змісті кожної навчальної теми. До таких елементів, якими вчитель самостійно доповнює реальний текст уроку, належать: музичне вітання, вхід до класу під музику, розспівування, рухливі вправи, танцювальні та фізкультхвилинки.

Прагнучи до ефективного навчання та розвитку молодших школярів, необхідно забезпечити їм повноцінну музично-естетичну діяльність – різноманітну, відповідну особливостям і можливостям дітей певного віку і, нарешті, цікаву та привабливу. Здійснення її базується на загальних методичних вимогах до організації навчального процесу з музики, проте має певні особливості, що стосуються специфіки роботи за підручниками в різних видах музично-естетичної діяльності.

Музичне сприймання на уроці найбільш істотно представлене окремим видом діяльності, проте є основою різноманітних видів музично-естетичної роботи: розучування пісні, рухів під музику, вокального чи інструментального виконавства. Здобуття теоретичних знань також ґрунтується на музичному сприйманні, оскільки всі теоретичні відомості „виростають” з живої музики і мають бути проілюстровані відповідними музичними прикладами. Тому розвиток навичок повноцінного сприймання музики є першочерговим завданням музичної освіти школярів.

Важливою умовою повноцінного музичного сприймання є вміння слухати взагалі, уважно ставитися до світу, що звучить. З метою набуття первинних слухацьких навичок учитель уже з перших уроків націлює дітей на гостре сприйняття світу звуків, уміння концентрувати увагу на слухацьких враженнях.

Найпростіші завдання з формування навичок сприймання музики: „Слухаємо тишу”, „Що так звучить?” і т.п. Згодом доцільно використовувати більш складні методи виховання слухацьких навичок, подібні до гри „Лісова музика”, яка сприяє формуванню у школярів уміння слухати себе та інших, що важливо також для виконавської діяльності [3, с. 62].

Репертуар для слухання доцільно обирати відповідно до навчальної теми, щоб музичний твір не „існував окремо”, а розкривав, доповнював, ілюстрував тематичний матеріал. Слухання музики може супроводжуватися розповіддю про композитора чи історію написання твору, про жанрові особливості музики, бесідою про засоби виразності чи музичні враження, складанням сюжету або програмної назви твору, порівнянням музичних, літературних і живописних образів, „малюванням” музики, у т. ч. уявним, словесним. У підручниках запропоновані різноманітні методики ознайомлення дітей з музичними творами. Більшість з них передбачає: 1) попередню розповідь про твір, його автора, історію написання згідно з поданим у підручнику текстом; 2) слухання музики у запису або „живому” виконанні (звучання творів у

професійному виконанні урізноманітніє і збагачує навчальний процес, проте не може повністю замінити безпосереднє виконання вчителем); 3) обговорення (бажано евристичне) та різноманітні види „опрацювання” музичного твору за поданими в підручнику завданнями.

Можливі інші варіанти організації слухання музики: без вступної бесіди, без оголошення назви або автора, з попереднім прогнозуванням характеру та настрою музики відповідно до програмної назви чи літературного сюжету. У підручниках розроблено різноманітні прийоми та методи активізації музичного сприймання: підспівування вокальним творам; крокування під музику, передача характеру рухами, складання танцювальних композицій, проведення музичних вікторин; імпровізування ритмічного супроводу; порівняння творів; використання літературних (інколи живописних) творів із метою підсилення емоційного впливу музики; евристичні й творчі види діяльності: складання оповідань за музичними враженнями, добір репродукцій та „малювання” музики; показ певних особливостей звучання чи музичних „персонажів” умовними рухами.

Для забезпечення більш міцного засвоєння навчального репертуару запропоновано періодично проводити музичні вікторини чи ігри типу „Упізнай мелодію”, „Визнач твір”, „Музична вгадайка”. Приклад підсумкової вікторини представлений у темі „Танцювальний карнавал”, де текст казки супроводжується музичними фрагментами танців, які діти мають визначити. Можливе проведення вікторини на двох рівнях складності: репродуктивному, коли застосовуються раніше вивчені музичні твори, і творчому, коли в ролі „гостей карнавалу” представлені невідомі дітям зразки цих танців [5, с. 104–106].

Вокально-хорові аспекти музичної освіти відображені в підручниках наявністю пісенного репертуару та різноманітних вправ, що формують співацькі навички, розвивають вокальні здібності, готують голосовий апарат до співу (розспівування, поспівки, заклички, дитячі пісеньки-забавлянки). Ми дотримуємося думки, що технічна сфера вокальної роботи на уроці музики є необхідною та обов’язковою, проте все ж таки другорядною, а пріоритет повинен належати пісні. Головне завдання вокального виховання ми вбачаємо в розвитку природної тяги та любові дітей до пісенного мистецтва, формуванні потреби спілкування з гарною піснею, у вихованні музичного смаку, співацької культури, а також у збереженні та зміцненні дитячого здоров’я засобами співу.

Ефективність вокального виховання великою мірою залежить від того, наскільки доцільно дібрано репертуар для співу і які він має потенційні можливості щодо збагачення різноманітними методами навчання, виховання та розвитку учнів. Вокальна робота на уроці музики пов’язана з різноманітними видами діяльності, що роблять її більш цікавою для школярів: складання ритмічного супроводу до пісень, рухів до мелодії, вправ для розспівування, поспівок за наведеним текстом, інші види вокальної та пластичної імпровізації; гра в „музичну луну”, інсценування, виконання в ролях, чергування різноманітних форм співу (сольного, ансамблевого, хорового), розгляд репродукцій картин та ілюстрацій до пісень, виконання малюнків за пісенним змістом. Відповідні завдання представлені в підручниках і робочих зошитах із музики.

Музично-ритмічні рухи є необхідною умовою цікавої та доцільної побудови уроку. У музично-ритмічних вправах дитина може активно виразити своє відчуття музики, удосконалює здатність координувати рухи, учитися рухатися красиво і

гармонійно; за допомогою музично-ритмічної діяльності вчитель урізноманітнює урок, задовольняючи природну потребу молодших школярів у русі і частій зміні видів діяльності. Цей вид роботи безпосередньо спрямований на збереження та поліпшення фізичного здоров'я дітей.

Упровадження в роботу музично-ритмічних рухів зумовлено, насамперед, уведенням до змісту музичної освіти пісень-танців. Також у підручниках представлені різноманітні види музично-ритмічної діяльності, які доцільно впроваджувати у практику музичного виховання в початковій школі: крокування, танцювальні рухи, пластичне інтонування мелодії, вільне диригування, імітація гри на уявних музичних інструментах, інсценування, створення танцювальних композицій, проведення фізкультурхвилинок і рухливих вікторин.

Щодо останнього виду діяльності, у нагоді вчителям початкової школи стане музична вікторина „Типи музики”. Для її проведення вчитель добирає фрагменти музичних творів різних типів і розміщує їх таким чином, щоб марш, танець і пісня чергувалися. Діти визначають жанр кожного фрагмента й ілюструють музику характерними рухами: маршову – крокуванням на місці, танцювальну – плесканням, пісенну – рухами рук. Добираючи матеріал для вікторини, можна використовувати тематичний принцип: народна музика України, класична, популярна музика. Оптимальна кількість фрагментів – від 5 до 9, тривалість звучання кожного – від 1 речення до 1 періоду.

Як свідчить практика, у початкових класах доцільною є така побудова уроку музики, коли зовні „спокійні” види діяльності чергуються з рухливими. Учителеві слід мати на увазі, що у використанні музично-ритмічної діяльності необхідна помірність. Небажано вживати надто енергійні та жваві вправи, після виконання яких діти довго не можуть вгамуватися та приступити до іншої роботи. Надмірне насичення уроку музично-ритмічними рухами призводить до руйнування цілісності заняття.

Елементарне музикування традиційно представлено грою на дитячих музичних інструментах та іншими видами „творення музики”, що, звичайно, дуже подобається школярам і сприяє їх розвитку в музичному, емоційному, творчому та інших напрямках. Ураховуючи певні обставини (наприклад, відсутність чи нестачу інструментів у музичному класі), радимо використовувати для елементарного музикування підручні засоби, побутові речі, а також оплески, щиглики, притопа та ін. [4, с. 43].

У підручниках подано систему завдань цього спрямування, наведено приклади ритмічних партитур, різноманітних творчих завдань: складання партії певного інструмента чи ритмічного супроводу до пісні, добір музичних інструментів у ритмічній партитурі. Зазначимо, що творчі форми роботи мають пронизувати всі види музично-естетичної діяльності на уроці: слухання музики, спів, ритмічні рухи, вивчення музичної грамоти. Завдяки виконавській творчості дитина внутрішньо зростає, а урок музики набуває того шарму, який притаманний уроку мистецтва.

Вивчення музичної грамоти органічно вміщене до змісту підручників, проте (зважаючи на суперечливі підходи до цього виду музично-естетичної діяльності), представлено так, що вчитель має змогу творчо визначати педагогічно доцільний обсяг і питому вагу навчального матеріалу даного спрямування. Характерною особливістю підручників є подання музично-теоретичних відомостей в ігровій, казковій формі – так, щоб дитина легко розуміла та міцно засвоювала навчальний матеріал. На допомогу вчителю розроблено систему дидактичних віршів і дидактичних казок, які зроблять вивчення музичної грамоти цікавим та ефективним [6; 7].

Ознакою організації навчально-пізнавальної діяльності за підручниками є розвивальність і креативність, пріоритет проблемно-пошукових, евристичних та інших розвивальних технологій, спрямованість на діалог з дитиною, що спонукає її активно думати і діяти. Завдання евристичного і креативного типу розроблені в межах усіх видів музично-естетичної діяльності.

Виходячи з того, що навіть у межах одного класу діти часто виявляють дуже різний рівень розвитку креативних здібностей і готовності до творчої роботи, побудова та подання творчих завдань підпорядковані загальному правилу: вони повинні бути сформульовані коректно і надавати можливість їх виконання відповідно до індивідуальних особливостей школяра.

Плануючи навчальний процес із музики, учителю слід пам'ятати, що всі види музично-естетичної діяльності тісно пов'язані між собою і „працюють” на єдину мету – гармонійний розвиток особистості. Взаємозв'язок і „взаємопроникнення” різних видів діяльності є важливою умовою забезпечення ефективного навчання і комплексного впливу на різнобічний розвиток і, зокрема, формування музичної культури школяра.

Зазначимо, що головним фактором ефективності навчання є не кількісна, а якісна характеристика видів діяльності: наскільки доцільно та гармонійно вони організовані та скомпоновані, чи забезпечують досягнення дидактичної мети. Оптимальним є такий стан, коли всі види діяльності підпорядковані темі уроку, забезпечують її глибоке і різноманітне опрацювання. Комплексний підхід до уроку музики є необхідною умовою ефективного формування музичної культури школярів і особистості дитини взагалі.

Педагогічні підходи до проблеми домашньої роботи школярів побудовані за принципом компромісу між поширеними рекомендаціями не використовувати домашні завдання з музики взагалі (особливо на початкових етапах навчання) та реаліями шкільного життя, коли в умовах одногодинного тижневого навантаження значна частина знань, умінь і навичок „губляться” протягом тижня. Тому з метою збільшення ефективності навчання передбачено систему домашніх завдань, які не потребують значних зусиль, додаткових витрат часу і можуть бути виконані під час прогулянок містом, походів до лісу: спостереження звуків навколишнього світу, вдумливе і свідоме ставлення до музики, „музичні” бесіди і розваги з друзями і дорослими, завдання музично-творчого спрямування.

Упровадження підручників уможливорює організацію самостійної роботи дитини з навчальною книгою, де сконцентровано тематичне зерно уроку, наведено тексти пісень, розроблено систему вправ на формування певних умінь і навичок музично-естетичної діяльності. Питання про доцільність і обсяг таких домашніх завдань вирішує вчитель.

Найбільш яскраво авторські підходи до вирішення проблем домашньої роботи учнів відображені в робочих зошитах. У цих навчальних посібниках учитель може обирати педагогічно доцільний обсяг навчальних завдань для самостійної роботи кожного конкретного школяра, ураховуючи його індивідуальні особливості. Як свідчить практика, учні можуть самостійно обирати завдання за певною темою (зазвичай діти виконують більший обсяг роботи, ніж заплановано вчителем).

Контроль і оцінювання результатів навчальної діяльності. У підручниках розроблено систему завдань спрямованих для поточного і підсумкового тематичного

оцінювання (комплекси „Поясни Незнайкові”, „10 завдань для перевірки знань”). Здійсненню „зворотного зв'язку” сприяє матеріал робочих зошитів, де розроблено комплекси завдань для самостійного виконання за кожною темою підручника [1; 2]. Ураховуючи вікові особливості першокласників і специфіку навчального предмета, у робочому зошиті „Здрастуй, музико!” для 1 класу передбачено систему безвідміткового оцінювання за допомогою символів „веселої” та „сумної” нот. Оцінювання досягнень учнів 2-4 і наступних класів відбувається відповідно до державних критеріїв за 12-бальною системою.

Суттєвою вимогою до оцінювання знань школярів є врахування того, що уроки музики є специфічними і деякі види музично-творчої діяльності вимагають наявності спеціальних здібностей (музичного слуху, чуття ритму, музичної пам'яті), які розвинені не в усіх школярів. Запропонована в підручниках дидактико-методична система надає можливість планувати роботу з музичного виховання так, щоб кожна дитина мала змогу проявити себе і досягти успіху в різних видах музично-творчої діяльності.

Визначаючи загальні вимоги до організації педагогічної взаємодії на уроці, слід мати на увазі, що на ефективність музичної освіти впливають: стиль спілкування, індивідуальний підхід, оптимістичне прогнозування, створення ситуацій успіху, різноманітність, активність, емоційність, інтеграція мистецтв, міжпредметні зв'язки, широке використання ігрових видів діяльності.

За нашим глибоким переконанням, важливим фактором успішної реалізації функцій музичної освіти є особистість учителя музики, оскільки саме від його професійності, майстерності, творчості та просто особистісної привабливості залежить ставлення учнів до конкретного навчального предмета і учіння взагалі.

Проте, при роботі з підручниками „Музика” учителю слід пам'ятати: 1) структура навчальних тем у цілому відповідає загальній структурі уроків, тому при плануванні уроку бажано використовувати запропоновану в підручниках організаційно-структурну модель; 2) дидактична насиченість підручників надає можливість оптимального добору навчального матеріалу відповідно до конкретних умов, у т. ч. рівня підготовки та музичного розвитку учнів; 3) учитель має самостійно доповнювати структуру уроку елементами, які через повторюваність на кожному уроці не відображені у змісті підручників (музичне вітання, вхід до класу під музику, розспівування, музично-ритмічні рухи); 4) навчальні вимоги не повинні перевищувати природних можливостей школярів, а відсутність або недостатній розвиток певних музичних здібностей не може бути приводом для зниження шкільної оцінки.

Тільки в руках майстерного вчителя підручник набуває своєї чарівної сили, у всій повноті розкриваючи дітям барвистий світ музики – головної „дійової особи” уроку. Розробка методичних аспектів різнобічного розвитку дитини на уроках музики є предметом наших подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лобова О. В.* Здрастуй, музико! [робочий зошит для 1 кл.] / Ольга Лобова. – К. : Школяр, 2007. – Ч. I. – 40 с.
2. *Лобова О. В.* Здрастуй, музико! [робочий зошит для 1 кл.] / Ольга Лобова. – К. : Школяр, 2007. – Ч. II. – 48 с.
3. *Лобова О. В.* Музика: підручник [для 2 кл.] / О.В. Лобова. – К. : Школяр, 2003. – 142 с.
4. *Лобова О. В.* Музика: підручник [для 3 кл.] / О.В. Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.
5. *Лобова О. В.* Музика: підручник [для 4 кл.] / О.В. Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.

6. Лобова О. В. Навчаємо мовою казки: дидактичні казки у підручниках „Музика” / О.В. Лобова // Початкова школа. – 2007. – № 4. – С. 38–41.

7. Лобова О. В. Про музику – гармонією рим: дидактичні вірші у підручниках „Музика” / О.В. Лобова // Початкова школа. – 2007. – № 9. – С. 28–32.

Ольга Лобова

УЧЕБНИК В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО УРОКА МУЗЫКИ

Определены дидактико-методические подходы к моделированию разных видов музыкально-эстетической деятельности в учебнике и особенности его использования в учебном процессе.

Ключевые слова: учебник, урок музыки, музыкально-эстетическая деятельность.

Olga Lobova

THE TEXTBOOK IN THE STRUCTURE OF THE MODERN MUSIC LESSON

The article is devoted to the didactical and methodical approaches of musical aesthetic activity of different types modeling in the textbook and its usage peculiarities in the educational process.

Key words: textbook, lessons of Music, musical aesthetic activity.

Одержано 8.01.2009 р., рекомендовано до друку 3.02.2009 р.